

Parabels van een gebroken wereld

Over Chaim Potok (1929-2002)

Door Alex van Heusden

In zijn woonplaats Philadelphia stierf op 23 juli 2002 de Amerikaans-Joodse schrijver Chaim Potok aan de gevolgen van een hersentumor. Hij werd drieënzeventig jaar. Zijn romans en verhalen genieten wereldwijd grote belangstelling, maar vooral in Nederland was hij in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw buitengewoon populair. Zijn laatste boeken kwamen zelfs eerder in ons land uit dan in de Verenigde Staten. We staan hier voor een enigszins verrassend feit, omdat zijn best verkochte boeken een voor buitenstaanders moeilijk toegankelijke wereld beschrijven: het orthodox-joodse milieu in New York.

De romans van Chaim Potok draaien stuk voor stuk om cultuurconflicten die vandaag spelen. In de vroege romans gaat het om de controverse tussen het zeer traditionele, naar binnen gekeerde jodendom en het jodendom dat openstaat voor de moderne tijd. In zijn eersteling, *The Chosen*, in 1966 verschenen en in 1982 fraai verfilmd, wordt het verhaal verteld van de vriendschap tussen Danny Saunders, zoon van een chassidische rabbijn met een gettomentaliteit, en Reuven Malter, zoon van een Talmoedgeleerde die openstaat voor de verworvenheden van de moderne tijd. De vriendschap tussen beide jongens - het gaat in de romans van Potok vooral over zeer begaafde jongens - ontstaat na een honkbalwedstrijd tussen chassidiem en gematigde joden. Een schitterende metafoor, hoe realistisch ook beschreven: twee typen jodendom bestrijden elkaar door een bij uitstek Amerikaanse sport te beoefenen, onder de vlag van de 'paraplucultuur' - een woord van Potok. De uitkomst van de roman laat een omkering zien. Danny, bestemd zijn vader als rabbijn op te volgen, raakt in de ban van Freud - strikt verboden in chassidische kring - en gaat psychologie studeren, terwijl Reuven ervoor kiest rabbijn te worden.

In zijn romans en verhalen probeerde Chaim Potok zich rekenschap te geven van zijn eigen positie als Amerikaanse jood. In *Wanderings*, zijn prachtboek over de geschiedenis van het joodse volk, schreef hij: "Ik ben Amerikaan, jood. In het begin van deze eeuw is mijn vader uit Polen naar Amerika gekomen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog diende hij in een Poolse eenheid van het Oostenrijkse leger, en toen hij thuiskwam, wachtte hem een vreemde beloning: een pogrom. Hij reisde naar de andere kant van de wereld, maar bleef in wezen thuis. Hij heeft nooit het essentiële verschil onderkend tussen de christen in

Amerika en de christen in Europa. Hoewel zonder baard en gekleed als een twintigste-eeuwer, was hij een zeer vrome jood. (...) Hij sprak vaak over de wonderlijke bestemming van ons volk, een bestemming die voor ons was gekozen door de transcendente Enige God, die de mens had geschapen naar zijn beeld en gelijkenis, en daardoor ons allen onverwisselbaar en oneindig kostbaar had gemaakt. Om een of andere ondoorgrondelijke reden was Gods wereld onvolmaakt. Het was de taak van de mens om God te helpen bij de vervolmaking."

Met deze schets van zijn vader introduceerde Potok zichzelf. Zo gaf hij blijk van het historische besef dat zijn verleden zich uitstrekt tot ver voor zijn geboorte. Zijn eigen levensverhaal vormt een hoofdstuk in een boek dat anderen, eeuwen terug, begonnen zijn te schrijven, ginds in de getto's van Midden- en Oost-Europa, waar zij door de vele pogroms hun leven niet zeker waren.

Potok getuigt zo van een benadering van de eigen werkelijkheid en van de geschiedenis die karakteristiek is voor het jodendom. Het Hebreeuwse woord voor geschiedenis is *toledot*, 'verwekkingen' of 'wordingen' en in afgeleide zin 'generaties'. Minder dan naar het ordenen van feiten en gegevens gaat de aandacht van de joodse geschiedschrijver uit naar de opeenvolging - de keten - van generaties en hoe in telkens wisselende omstandigheden het eigen erfgoed wordt bewaard en doorgegeven.

In het laatste hoofdstuk van *Wanderings* komt Potok opnieuw over zichzelf te spreken. Heeft hij zich aanvankelijk kenbaar gemaakt als 'Amerikaan, jood', nu keert hij de volgorde om: "Ik ben jood, Amerikaan." Deze omkering verradt het culturele en identiteitsconflict

waarmee Potok zijn leven lang bezig is geweest en waarvan zijn romans en verhalen de neerslag vormen.

Chaim Potok, in 1929 geboren, groeide op in de Bronx in New York. In 1954 studeerde hij af aan het Jewish Theological Seminary en volgde een rabbijnenopleiding van gematigd orthodoxe ('conservative') snit. Hij wist zich schatplichtig aan het gesloten jodendom van zijn vader, maar omdat hij tegelijk een open zintuig had voor de wereld om hem heen, raakte hij in een 'cultureel conflict'. Als legerrabbiijn in Korea, in de jaren 1955-1957, ontdekte hij een samenleving die 'heel wel toe kan zonder joden en jodendom'. Dit bracht in hem een ommekeer teweeg. Daarover schreef hij in *Wanderings*: "De joodse wereld begon in een wereld van niet-joden; mijn eigen jodendom onderging een transformatie in een dergelijke wereld. Ik heb de volgende decennia besteed aan de vorming van mijn geloof. Ik heb dat gedaan door romans te schrijven; dat is mijn persoonlijke manier om vorm te geven aan mijn eigen gedachten. De romans gaan over bepaalde culturele conflicten die vandaag spelen."

Doorslaggevend voor de brede, gunstige ontvangst van Potoks oeuvre is, naar ik meen, zijn

heldere beschrijving van de spanning tussen traditionele waarden en nieuwe verworvenheden, en hoe mensen daarmee worstelen. Deze spanning is voor iedereen wel enigszins herkenbaar. Zij is zelfs een wezenstrek van de westerse cultuur gedurende de laatste twee eeuwen, waarin traditie en vernieuwing, niet alleen op godsdienstig vlak, voortdurend om de voorrang strijden. In dit licht kan het oeuvre van Potok worden gelezen als een parabel. Het probleem dat hij stelde, zou je ook als volgt kunnen formuleren: welke schikking tref ik met het leven, zoals het op mij afkomt? Of ook: hoe leid ik een zinvol bestaan in een gebroken wereld?

In een interview in Vrij Nederland (29 juni 1996) zei Chaim Potok: "De boeken die ik schrijf, zijn verslagen van joden die ieder op hun manier hun koers in deze nieuwe tijd onderzoeken. Hoe ga je met deze nieuwe gegevens om? Aan de ene kant is het fantastisch, aan de andere kant betaal je een hoge prijs door assimilatie. Ik betaal liever een hoge prijs door assimilatie en neem werkelijk deel aan cultuur, dan dat ik een hoge prijs betaal in pogroms en een toeschouwer blijf. Met levende joden kun je praten, met dode lukt dat een stuk minder goed."

DIEREN IN TENACH EN JOODSE TRADITIE 13

De kameel

Door: Jan Veldhuijzen

Van alle 'boeken' in Tenach komt de kameel het meest voor in Genesis. In het 'woestijnboek' bij uitstek, Exodus, slechts één keer (Exodus 9,3). Met het Hebreeuwse woord *gamal* wordt in Tenach naar men aanneemt de dromedaris bedoeld (*Camelus ferus dromedarius*). Het geslacht *Camelus* telt twee soorten: de eenbultige en de tweebultige kameel. Waarschijnlijk is het verschil tussen beide dieren voor de Israëlieten niet karakteristiek geweest.

Betekenis van de naam

De Hebreeuwse benaming voor kameel is *gamal* en is afgeleid van *gomél*, dat in Bijbels Hebreeuws 'goed of kwaad vergelden' betekent. Dit geeft de aard van het dier weer: hij is op veel manieren voor zijn meester trouw en behulpzaam. De kameel zal neerknielen om zijn berijder te ontvangen en doet dat ook als hij beladen of ontlast wordt. De kameel wordt zowel als rijdier en als lastdier gebruikt. Het knielen van het beest is dan ook onontbeerlijk als je bedenkt dat het

meer dan twee meter hoog is. Bovendien voorvoelt een kameel wanneer er een zandstorm op komst is, waardoor hij zijn pas zal versnellen om zo snel mogelijk een schuilplaats te bereiken, zodat zijn meester niet door de storm overvallen wordt.

De kameel staat inderdaad op verschillende manieren de mens ten dienste. Zijn haar wordt gebruikt voor het maken van kleding, zoals in *Menachot* 39b wordt vermeld. In *Sjabbat* 27a

wordt gezinspeeld op de ‘wol van kamelen’, en in *Kilajim* 9,1 worden we herinnerd aan het niet gemixt mogen worden met schapenwol. Het haar werd ook gebruikt voor de vervaardiging van tenten, zadeltassen en sandalen, omdat het zo duurzaam is. Bovendien levert zijn urine salmiak op, en zijn mest wordt door Bedoeïenen gebruikt als brandstof.

De eenbultige kameel of dromedaris.

Wetenswaardigheden

De Talmoed leert dat ten tijde van de paartijd de kameel woest kan worden en een ander dier kan aanvallen en zelfs doden. “In het geval een kameel die ‘van achteren is’ (eufemisme voor hengstig), onder andere kamelen is, en een dode kameel wordt in zijn buurt gevonden, dan is het duidelijk dat de een de ander gedood heeft” (*Baba Batra* 93a). In een ander voorbeeld, maar stelliger, leren we dat “als onder kamelen er één wellustig is en er een kameel in de buurt van hem dood wordt gevonden, het dan zeker is dat die hem heeft gedood” (*Sanhedrien* 37b).

Volgens de *Jewish Encyclopedia* wordt de *gimel*, die de derde letter van het Hebreeuwse alfabet uitmaakt, misschien zo genoemd omdat de vorm van die letter in het Oud-Hebreeuwse schrift gelijkenis vertoont met de nek van een kameel.

Een kameel is vooral lastdier en is volkomen toegerust voor het woestijnlandschap. Ondanks het feit dat het een groot en zwaar beest is, kan het met een last van ongeveer 500 kg een afstand afleggen van bijna 50 km per dag. De natuur heeft er voor gezorgd dat bij een kameel het vocht uitsluitend aan de weefsels onttrokken wordt en niet aan het bloed, zoals bij andere zoogdieren (waarbij zowel vocht aan de weefsels én aan het

bloed wordt onttrokken). Een kameel kan tot 25% aan lichaamsgewicht verliezen door uitdroging, zonder ernstige gevolgen. (Een mens wordt al bij een vochtverlies van 12% ziek.) Men vermoedt dat kamelen als enige zoogdieren voor deze eigenschap ovale bloedcellen hebben in plaats van ronde. Het hart van deze dieren wordt dus bij uitdroging niet overbelast. Evenals andere woestijndieren zijn kamelen door de Schepper op bijzondere wijze toegerust voor een leven in uitputtende omstandigheden. De kameel wordt dan ook niet voor niets ‘het schip van de woestijn’ genoemd.

Een ander onderscheidend kenmerk waarmee de natuur de kameel begiftigd heeft, is het bezit van een vijfde maag, die als waterreservoir dient. De lichaamsbouw van de kameel is zodanig ingericht dat het water zuiver en goed blijft op tochten die zo’n acht tot tien dagen duren. Krijgt de kameel dorst, dan wordt automatisch de maag samengedrukt, waardoor water in de bovenliggende maag wordt geperst. Zo lest hij zijn dorst.

Van nature is een kameel kalm en rustig, en in zoverre anders dan de meeste andere dieren omdat hij al tevreden is met een zeer arm dieet: zijn proviand bestaat uit dorens en distels. Bij dit stekelachtige voedsel komt de natuur het dier weer te hulp. Zijn lippen, tong en verhemelte zijn bedekt met een harde, dikke huidlaag. Verder is de kameel van nature nog toegerust met een lange nek, die geheel in overeenstemming is met de lengte van zijn poten, zodat hij gemakkelijk zijn voedsel kan opnemen.

De kameel in bijbelse en na-bijbelse tijd

In bijbelse tijden werden kamelen als waardevol bezit beschouwd. Zo maakten kamelen deel uit van het bezit aan vee van Abra(ha)m (Genesis 12,16). Van de Midianieten en de Amelekieten lezen we in Richteren: “en hun kamelen waren ontelbaar gelijk het zand dat aan de oever van de zee is, in menigte” (7,12). Job werd aan het eind van zijn leven gezegend met onder meer “zesduizend kamelen” (Job 42,12). In Ezra worden 435 kamelen vermeld (2,67). Tijdens oorlogen maakten kamelen deel uit van de oorlogsbuit (1Samuël 27,9), en de Chaldeeën “vielen op de kamelen aan en namen ze” (Job 1,17).

De Talmoed stelt dat er twee soorten kamelen bestaan, een Perzische en een Arabische, die

onderling onderscheiden worden door de dikte van de nek, de één heeft een dikke nek, de ander een slanke (*Baba Kama* 55a). Uit *Ketoebot* 67a leren we dat kamelen konden worden afgedwongen voor een *ketoeba* (huwelijkscontract) door de vrouw (in geval van een weduwe tegenover het onroerend goed van haar overleden echtgenoot).

De dromedaris kent de Talmoed als de ‘vliegende kameel’, *gamal parcha*. De vliegende kameel speelt een belangrijke rol in een interessante, talmoedische discussie, die gaat tussen twee partijen getuigen die elkaar tegenspreken in een moordzaak. De rechterlijke uitspraak draait om de waarschijnlijkheid van de getuigenissen om van Sura naar Nehardea (een afstand van 20 parasangs – oude Perzische lengtemaat van circa 6 km) op één dag te reizen. Als ze op vliegende kamelen reizen dan kan de afstand in een dag afgelegd worden en hun getuigenverklaring zou voor waar zijn aangenomen; in het andere geval spreken de getuigen niet de waarheid en zijn dus *zomemim*, valse getuigen. Een vergelijkbaar geval, maar nu handelt het over een echtscheidingszaak, staat vermeld in *Jevamot* 116a.

De *Encyclopaedia Britannica* bevestigt dat “the fleeting camels will carry their rider and a bag of water for 15 miles a day without a drink”.

De tweebultige kameel.

Talmoedische regelgeving voor het (werk)verkeer

Roekeloze en ongeduldige kameeldrijvers zouden onderweg aandacht moeten schenken aan het advies dat onze oude wijzen hebben gegeven. Zij waarschuwden kameeldrijvers en legden een aantal richtlijnen vast die een correct weggedrag

Judaica Bulletin 23 nr. 3 – april 2010

beoogden. Bij voorbeeld: twee kamelen proberen Bet Horon te bestijgen, een gevaarlijke uitgehouwen bergweg die zich zigzaggend baant door rotsachtig gebied. “Wanneer ze beiden op hetzelfde moment de beklimming beginnen, zullen ze beiden naar beneden in de vallei vallen. Wanneer ze na elkaar de beklimming beginnen, zullen ze veilig naar boven gaan. Hoe moeten ze handelen? Als de ene beladen is en de andere ongeladen, dan dient de laatste voorrang te geven aan de eerste. Wanneer de een dicht bij (zijn bestemming) is dan de ander, dan dient de eerste voorrang te geven aan de tweede. Indien beiden (even) dichtbij of ver (van hun bestemming) af zijn, dan zullen ze tot een akkoord moeten komen. Degene (die daarna voorop gaat) compenseert de ander (die voorrang heeft verleend)” (*Sanhedrien* 32b).

Er staat nog een interessant verhaal over een kameel in de Talmoed. Het gebeurde eens dat twee mannen (joden) gevangen werden genomen op de berg Carmel en degene die ze gevangen had liep achter hen. De één zei tot de ander: “De kameel die voor ons loopt is blind aan één oog en is beladen met twee vaten, één met wijn en de andere met olie, en van de twee mannen die hem leiden is er één een jood en de ander een heiden.” De gevangenenbewaarder zei tot hen: “Jullie koppig volk, hoe kunnen jullie dat weten?! Ze antwoordden: “Omdat de kameel planten eet die voor hem staan en alleen aan de kant waar hij kan zien, maar niet aan de kant waar hij niet kan zien. Hij is beladen met twee vaten, één met wijn en de andere met olie, omdat de wijn druppelt en geheel in de grond wordt opgenomen, terwijl de olie druïpt en op de grond blijft liggen. En van de twee mannen die hem drijven is één een jood en de ander een heiden, omdat een heiden op de weg aan zijn natuurlijke behoefte voldoet, terwijl een jood zich afwent naar de kant. Hij danste voor hen uit en riep: “Gezegend zij Hij die keuze maakte tussen het zaad van Abraham en hun begiftigde met Zijn wijsheid.” Daarna bevrijdde hij hen (*Sanhedrien* 104a-b).

Tekstuitleggingen

De volgende passage is uit *Megila* 18a: ‘De Rabbijnen wisten niet wat er bedoeld werd met “Werp *jehabcha* op de Heer en Hij zal je onderhouden” (Psalm 55,23). Rabba Bar Bar Chana zei: “Op een dag reisde ik met een zekere Arabier, terwijl ik een vracht droeg en hij zei tot mij: ‘Til je *jehab* op en leg het op een van de kamelen’”.’

Rabbi Moses Leib van Sasov (1745-1807, Polen), die bekend stond om zijn liefdadigheid en zijn grote liefde voor alle joden – zijn bijnaam was dan ook ‘vader van weduwen en wezen’ – legde deze passage als volgt uit: “De wijzen wisten niet of het vers een mens, die behoefte heeft aan een helpende hand, toestaat zijn vertrouwen op de Heer te verenigen met een verzoek om hulp aan mensen. Zonder om de gunst gevraagd te hebben zei de handelsreiziger (Arabier): ‘Werp je last op mijn kameel’. Dit gebeurde op het hoogtepunt van hun discussie over het vers. Zij vatten het op als een voorteken dat het vers inhield dat de mens niet om gunsten van stervelingen moest vragen, maar zich uitsluitend tot de Eeuwige zou moeten wenden.”

De *Mechilta* verhaalt dat Rabbi Tarfon en de Ouderen in de schaduw van een duiventil zaten en discussie voerden over het versdeel in Genesis 37,25 uit het Jozef-verhaal: “en hun kamelen droegen specerijen en balsem en laudanum”. Dit wordt gezegd om duidelijk te maken hoeveel de verdienste van rechtvaardigen bijdraagt aan hun welzijn. Want zouden ze deze geliefde vriend (Jozef) niet gedood hebben met de stank van hun kamelen en de stank van hun *itrán*¹, als hij met een gewone karavaan van Arabieren zou zijn afgevoerd? Maar God had het zo beschikt dat er zakken vol met specerijen en met lekker riekende kruiden waren, opdat hij niet dood zou gaan door de stank van kamelen en de stank van *itrán* (*Mechilta* VI; vgl. ook Rasji op Genesis 37,25).

De begrafenis van Maimonides

Het is interessant te weten dat een kameel betrokken was bij het uitzoeken van de begraafplaats voor Maimonides. Maimonides leefde aan het eind van zijn leven in Egypte en stierf daar ook (1204). Hij had verzocht om zijn overblijfselen in het Heilige Land te begraven. Toen het tijdstip van zijn begrafenis aanbrak, werd zijn lichaam op een kameel geplaatst en getransporteerd naar *Erets Israel*. Toen ze Tiberias bereikten weigerde het beest hardnekkig om verder te gaan. De begeleiders hadden daarom geen andere keuze dan Maimonides te begraven op de plek grond die door de kameel bepaald was. Hoe dan ook, het graf bevond zich niet op een verlaten of een geïsoleerd stuk grond, maar vlak in de buurt van het graf van Rabbi Jochanan ben Zakai.

De getalswaarde van het woord *gamal* in het Hebreeuws is gelijk aan die van het Hebreeuwse woord voor wijsheid, *chochma* (Exodus 28,3), namelijk drieënzeventig ..., waarvan akte!

De kameel in *Un Pacte neuf*²

In de wetenschapbijlage van NRC-Handelsblad hebben vier weken lang ingezonden reacties gestaan over het Griekse woord voor kameel, *kámēlos*, dat voorkomt in Mattheüs 19,24; Marcus 10,25 en Lucas 18,25: “Het is gemakkelijker voor een kameel om door het oog van een naald te gaan, dan voor een rijke om het koningschap van God binnen te gaan”.

De discussie werd geopend (16-04-2009) door de dochter van wijlen prof.dr. A.H.J. Prins (1921-2001). Prof. Prins was hoogleraar culturele antropologie met specialisaties Oost-Afrika en het Midden-Oosten. Hij publiceerde vooral op het gebied van maritieme culturele antropologie. Zij vertelt dat er een verschil van mening ontstond met zijn vriend de theoloog prof.dr. Adam van der Woude n.a.v. van de ‘kameelteksten’ uit het Nieuwe Testament. Haar vader kende het Arabische woord g-m-l (*gím-mím-lám*) als ‘scheepstouw’, en natuurlijk ook als ‘kameel’, maar dan wel met andere klinkers uitgesproken. Het zou volgens haar vader toch logisch zijn te veronderstellen dat Jezus in deze vergelijking gebruik zou maken van een scheepsterm. Immers, hij en de meeste van zijn leerlingen kwamen uit het vruchtbare Galilea en hij was in gesprek met zijn leerlingen, veelal vissers of uit de streek afkomstig rond het meer van Tiberias. Zeker in combinatie met het oog van de naald denk je aan een draad, maar in dit geval wel een onmogelijk dikke draad, namelijk een scheepstouw. Aldus mw. Jolien Berendsen-Prins.

De tweede reactie (09-05-2009) betoogde dat in de stadsmuur in bijbelse tijden zich naast de grote poorten waar kamelen doorheen konden, smalle deurtjes bevonden. Als na zonsondergang de grote poort gesloten werd, en er dus geen handelaren met hun kamelen en koopwaar de stad binnen konden gaan, kon een gewone reiziger nog altijd door dat kleine deurtje glippen. Dit deurtje heette ‘het oog van de naald’. Daar kon, net zo min als bij een stopnaald een kameel doorheen. Aldus Jos van Beers.

¹ Een soort hars, dat i.p.v. olie in lampen gebruikt werd; het stonk verschrikkelijk.

² In zijn schitterende Franse bijbelvertaling *La Bible* spreekt André Chouraqui niet van *Le Nouveau Testament*, maar van *Un Pacte neuf*, *Een Nieuw Pact*.

De derde verklaring (16-05-2009) stelt dat het zou gaan om een verschrijving, waarbij Grieks *kámilos*, kabel- of ankertouw, zou zijn vervangen door *kámèlos*, kameel. Beide woorden wekken de indruk leenwoorden te zijn, en ook in het Grieks is sprake van klinkerwisseling. In het Griekse Nieuwe Testament (de bekende uitgave van Nestle) is inderdaad te vinden dat er enkele codices zijn waarin *kámilos* (of *kamilos*) als afwijkende lezing voorkomt. Deze mogelijk op vissers toegesneden versie levert ontegenzeggelijk een plausibeler en fraaier beeld op, maar er bestond al vroeg weerstand tegen. Ook Van den Es gaf in 1896 aan dat *kámèlos* “woordelijk als van den kameel te begrijpen is, gelijk de Arabieren zeggen: een olifant door het oog eener naald laten gaan; vgl. Mattheüs 23,24, waar sprake is van het inzwelgen van een kameel”. Het lijkt nu de vraag of we de olifant in het Arabische gezegde zonder meer mogen vervangen door een kameel, met het argument dat de laatste op een andere plaats in het evangelie van Mattheüs eveneens als ‘groot dier’ is opgevoerd. Aldus Hans van Essen.

De vierde en voorlopig laatste reactie (23-05-2009) vermeldt één aspect nog niet vernomen te hebben, namelijk dat van het probleem van de spelling in het Grieks. *Kamèlos* geschreven met een *èta* is kameel in het Grieks, *kamilos* geschreven met een *iota* is ankertouw. Tot zover lijkt het allemaal duidelijk, ware het niet dat de uitspraak van het Grieks in de eerste eeuw na onze jaartelling al anders was dan in de klassieke tijd. In Europa spreekt men het oude Grieks Erasmiaans uit, dit is een reconstructie van de uitspraak van het Grieks in de vijfde eeuw voor onze jaartelling. Maar in de eerste eeuw na onze jaartelling werd, als in het moderne Grieks, de *èta* al uitgesproken als *i*, *ita*. Een bewijs hiervoor bevindt zich in een inscriptie in Euleusis. Daar is een tekst te vinden met ‘tin’ *Hierophantin* (de *Hierophant* in de vierde naamval) met *iota*’s en niet ‘ten’ *Hierophanten* met *èta*’s, waaruit blijkt dat de klankwaarden van beide letters al gelijk waren. Het is nu mogelijk dat het bijbelse *kamilos* ook *kamèlos* of omgekeerd kan zijn. De keus voor één van beide mogelijkheden zal van de auteur moeten afhangen. Aldus R.E. Willemsen.

Spreekwoorden en zegswijzen

- In Media kan een kameel op een qàb³ dansen (*Jevamot* 45a), betekent dat alles mogelijk is.

- Menig oude kameel gaat gebukt onder de huiden van jongere (*Sanhedrien* 52a), betekent dat menig oud mens de jongeren overleeft.
- Je moet niet zeggen: onderzoek de kameel, alleen het lam (*Chagiga* 9b); het volledige Talmoed-citaat, dat op naam staat van Rabbi Sjimon bar Jochai luidt in vertaling “je moet niet zeggen: onderzoek de kameel, onderzoek het varken, maar onderzoek het lam”. De beide eerstgenoemde beesten zijn onrein en daardoor ongeschikt voor de offerdienst; het heeft dus geen zin om na te gaan of ze gaaf zijn.
- Zoals de kameel, zo is de last (*Sota* 13b); dit gezegde uit de School van Rabbi Ismaël kan op verschillende wijzen worden uitgelegd. Hoe verhevener iemand is, hoe groter zijn verantwoordelijkheid. Iemands verantwoordelijkheid is naar zijn sociale positie. In een andere context wordt de vergelijking met een kameel gebruikt met betrekking tot liefdadigheid. Een rijke die niet liefdadigheid bedrijft in overeenstemming met zijn rijkdom, van hem wordt gezegd: “in overeenstemming met de kameel is de last”; hoe rijker een persoon, des te meer wordt van hem verwacht.
- Een kameel die door de lucht vliegt (*Sjevoet* 29a), betekent: overdrijving, iets onbestaanbaars.
- De kameel heeft zijn bedoelingen en de kameeldrijver heeft zijn bedoelingen. Betekent dat de belangen en wensen van bestuurder en bestuurden onderling uiteenlopend zijn.
- Hij kan de kameel niet in bedwang houden, daarom slaat hij de kameeldrijver. D.w.z. een ander krijgt vaak de schuld van wat hij niet helpen kan en door een ander is bedreven.
- De kameel torst suikerriet, maar hij krijgt distels te eten.
- Een kameel, ook al is hij stokoud, kan toch nog een centenaar⁴ dragen. D.w.z. iemand uit een sterk geslacht kan tot aan zijn dood toe nuttig werk verrichten.
- Als de kameel zijn eigen bult te zien kreeg, zou hij omvallen en zijn nek breken.
- Gelijk een kameel die alleen achterwaarts urineert. (Opm.: Dit duidt op het urineren van de kameel, dat plaats heeft in de richting

kleine maateenheden zijn afgeleid.

⁴ Gewichtseenheid van honderd oude ponden; tegenwoordig 100kg.

- van de staart, in tegenstelling van dat bij andere hoefdieren.) De zegswijze is van toepassing op iemand die ondanks vlijtig werken toch achteruit gaat; ook wel op een zieke, wiens toestand meer en meer vererget.
- De kameel ziet niet zijn eigen bult, maar hij ziet zeer goed die van zijn broeder. (Vgl. Mattheüs 7,3 en Lucas 6,41).
 - De mier vermag een kameel te leiden. Deze zegswijze doelt op het meegaand karakter van de kameel.
 - De kameel maakt zich een mondvul van de voorraden, die de mier in een heel jaar bijeengezameld heeft. D.w.z. dat wat een arme zich bespaart, volstaat zelfs niet voor één enkele maaltijd van een groot heer.
 - Een kameel van hoge gestalte stoort zich niet aan honden die blaffen. D.w.z. men moet zich de beledigingen van minderen niet aantrekken.

Psalm 2 nader bekeken

Door Dick Broeren

- א** לָמָּה, רָגִשׁוּ גוֹיִם; וּלְאֻמִּים, יִהְיֶה-רִיק. **1** Waarom woelen de volken en zinnen de natiën op ijdelheid? (6w)
- ב** יִתְיַצְּבוּ, מְלָכֵי-אֶרֶץ -- וְרוֹזְנִים נוֹסְדוּ-יַחַד: עַל-יְהוָה, וְעַל-מְשִׁיחוֹ. **2** De koningen der aarde scharen zich in slagorde en de machthebbers spannen samen tegen de Eeuwige en zijn gezalfde. (10w)
- ג** נִבְתָּקָה, אֶת-מוֹסְרוֹתֵימֶו; וְנִשְׁלִיכָה מִמֶּנּוּ עַבְדֵי תִימֹ. **3** 'Laat ons hun banden verscheuren en hun touwen van ons werpen! (6w)
- ד** יוֹשֵׁב בַּשָּׁמַיִם יִשְׁחָק: אֵד נִי, יִלְעַג-לָמוּ. **4** Die in de hemel zetelt, lacht; Adonaj spot met hen. (6w)
- ה** אֵז יְדַבֵּר אֱלִימוֹ בְּאָפוֹ; וּבִחְרוֹנוֹ יִבְהֵלָמוּ. **5** Dan spreekt hij tot hen in zijn toorn, en verschrikt hen in zijn gramschap: (6w)
- ו** וְאֲנִי, נִסְכָּתִי מְלָכִי: עַל-צִיּוֹן, הָר-קֹדֶשׁ. **6** 'Ik heb immers mijn koning gesteld over Tsion, mijn heilige berg.' (7w)
- ז** אֲסַפְּרָה, אֶל-חַ'ק: יְהוָה, אָמַר אֱלִי בְּנִי אֶתָּה--אֲנִי, הַיּוֹם יִלְדָּתִיךָ. **7** Ik zal vertellen van het besluit: de Eeuwige zei tegen mij: 'Jij bent mijn zoon, ik heb jou heden verwekt. (11w)
- ח** שְׁאַל מִמֶּנִּי-- אֶתָּנָה גוֹיִם, נַחֲלָתֶךָ; וְאַחֲזַתְךָ, אֶפְסִי-אֶרֶץ. **8** Vraag van mij en ik zal volken geven tot jouw erfdeel, en de einden der aarde tot jouw bezit. (8w)
- ט** תָּרֵעַם, בַּשִּׁבְט בְּרָזָל: כִּכְלִי יוֹצֵר תִּנְפָצִים. **9** Je zult hen breken met een ijzeren staf, hen stukslaan als pottenbakkerswerk. (6w)
- י** וְעַתָּה, מְלָכִים הַשְׁפִּילוּ; הוֹסְרוּ, שִׁפְטֵי אֶרֶץ. **10** Nu dan, koningen, weest verstandig, laat je gezeggen, jullie rechters van de aarde. (6w)
- יא** עֲבֹדוּ אֶת-יְהוָה בִּירְאָה; וְגִילוּ, בְּרַעְדָּה. **11** Dient de Eeuwige met vrees, en verheug je met beving. (6w)
- יב** נִשְׁקוּ-בַר, פֶּן-יֵאָנֶף וְתִ' אֲבֹדוּ דָרְךָ-- כִּי-יִבְעַר כְּמַעַט אָפוֹ: אֲשֶׁרִי, כָּל-חוֹסֵי בוֹ. **12** Bewijs [hem] hulde in reinheid, opdat hij niet zal toornen en je onderweg niet ten gronde gaat, want zeer licht ontbrandt zijn toorn. Welzalig allen die bij hem schuilen. (14w)

Het is zinvol om er van uit te gaan dat het hier koning David is die aan het woord is, we hebben het niet voor niets over de psalmen van David, bovendien gaan de rabbijnen er ook traditioneel van uit dat het David was die de psalmen heeft

gedicht. Er bestaat dus nogal wat spanning tussen de 'historische' waarheid dat de psalmen een verzameling gebeden/gedichten zijn van de hand van diverse dichters en op een gegeven moment geredigeerd en gebundeld zijn, en het standpunt

van de Wijzen. Toch is het uiterst nuttig de psalmen in eerste instantie te gaan lezen tegen de rabbijnse achtergrond want zij stonden én staan er het dichtste bij en als we bij onze poging hun benaderingswijze overslaan, is het gevaar groot dat we ons schuldig maken aan 'Nachtwach-exegese', m.a.w. we praten dan over iets waarvan we de achtergrond en oorspronkelijke inhoud niet kennen en lopen dus het risico fout op fout te stapelen. Want de rabbijnen stellen dat David deze psalm heeft gedicht op het meest kritieke moment van zijn koningschap. Zijn zoon Absalom tracht de macht te grijpen, Davids belangrijkste raadgever Achitofel laat hem in de steek en hij moet vluchten voor zijn leven.

Na de euforie van Psalm 1 vraagt David zich dan ook enigszins bedremmeld af waarom dan toch die volkeren, die *gojiem*, - want dat woord staat er -, zo tekeer gaan en waarom die natiën, die *ammiem*, 'op ijdelheid zinnen'. Waarom de wereldheersers zich op de oorlog voorbereiden en waarom machthebbers samenspannen tegen de Eeuwige en zijn gezalfde - tegen hem dus - en waarom die lieden elkaar oproepen 'hun banden te verscheuren en hun touwen van ons te werpen'? (v. 1 - 3).

Na deze prangende vragen verschuift het beeld plotseling: 'Die in de hemel zetelt licht, Adonaj spot met hen' (v. 4). Dit vers is het eerste inleidende vers van het middelste deel van deze psalm, vers 6 t/m 9, het kerndeel. Hierdoor ontstaat als vanzelf de indeling: vers 1 t/m 3, vers 4 t/m 9 en vers 10 t/m 12, resp. 22, 44 en 26 woorden, totaal 92. In het middendeel is de Eeuwige aan het woord en laat de machtigen van de wereld weten dat Hij het is die zijn koning aangesteld heeft. Hij richt zich zelfs persoonlijk tot zijn gezalfde en geeft hem een taak (zie v. 9). In het derde deel van de psalm is David aan het woord die de machthebbers vermaant en oproept zich te bekeren en hen tegelijkertijd in het vooruitzicht stelt wat er gebeurt als ze dat niet doen (zie v. 12). Het is natuurlijk vanzelfsprekend dat er ook andere indelingen mogelijk zijn.

De middelste twee woorden - deze psalm heeft immers een even aantal woorden - zijn in vers 7a de woorden 'hij-zei tegen-mij'. Waarschijnlijk gebruikt de schrijver deze formule om de belangrijkste van de twee godsspraken van deze psalm in te leiden: 'Jij bent mijn zoon, ik heb jou heden verwekt' (5w). Dit wordt nog eens onderstreept door het totaal aantal woorden dat

aan God wordt toegeschreven in deze psalm, nl. 26, exact de getalswaarde van de naam JHWH (7w in vs. 6 en 19w in vs. 7-9). Verder valt op dat de verzen 10 t/m 12 een reactie zijn op de eerste drie verzen. En dan nog de vele 'chiasmen', kruisstellingen in deze psalm, meer dan 18. Het is een bekend fenomeen in de poëtische teksten van Tenach en zeker in de psalmen: een vers bestaat vaak uit twee delen die op het eerste gezicht bijna synoniem aan elkaar lijken, bijna maar niet helemaal. Bovendien wisselen in die twee versdelen het onderwerp en gezegde vaak van plaats. Op het eerste gezicht verandert er weinig als je bijvoorbeeld in vers 1 de werkwoorden verwisselt: 'Waarom zinnen de volken op ijdelheid en woelen de natiën?' De vraag is dus wat het verschil is tussen de volkeren en de natiën, tussen dat 'woelen' en 'het op ijdelheid zinnen'? Natuurlijk hebben die kruisstellingen te maken met de stijl van de poëzie maar volgens de rabbijnen vooral ook met de betekenis. Met 'volken', *gojiem*, wordt iets anders bedoeld dan met 'natiën', *ammiem*. Volgens de definitie van Malbim zijn de *gojiem* volken die door geografische omstandigheden op elkaar zijn aangewezen zonder een gemeenschappelijke ideologie en hij ziet de *ammiem* als groepen mensen die politieke interesses en godsdiensten delen. Zo wordt Israël vrijwel altijd *am Israël* genoemd. Toch overlappen deze begrippen elkaar ergens wat nergens zo duidelijk blijkt als in het orakel dat Rebekka van de Eeuwige ontvangt in Genesis 25,23: 'Twee volken (*gojiem*) zijn er in jouw schoot en twee natiën (*ammiem*)...'. De tweeling Ezau en Jakob staan respectievelijk voor de 'gojiem' en de 'ammiem', gescheiden maar wél tweelingen. Het raadsel is nu dat niet alleen de *gojiem* maar ook de *ammiem* in opstand komen en samenzweren tegen de 'Eeuwige en zijn gezalfde', dus tegen David. Hun bedoeling is duidelijk: ze willen hun banden verscheuren en hun touwen van zich werpen (v. 3), ze voelen zich gebonden door banden en touwen, die ze van zich af willen schudden, ze willen vrij zijn. Daar is toch niks mis mee, zeggen moderne mensen, vrijheid is toch het hoogste goed? Maar let op: die vrijheid willen ze wel verkrijgen door in opstand te komen tegen de Eeuwige en zijn gezalfde, dus tegen alles waar dit tweetal voor staat, even heel kort door de bocht, tegen het leven volgens Tora.

Ze willen het 'juk' van Tora niet. Die banden en touwen staan voor het leven volgens de 'halacha', het geheel van de joodse gedrags- en leefregels ontleend aan Tora. Die 'banden' zijn in het

Hebreeuws de banden waarmee het juk op de ossen wordt vastgesjord, ze wensen die banden niet, ze willen 'bandeloos' zijn. Maar ze hebben niet door dat het juist een 'juk' is dat het dragen van een last 'dragelijk' maakt.

Dan kantelt de psalm. David laat weten dat hij een visioen gehad heeft, waarin hij Hem, die in de hemel zetelt heeft zien glimlachen, die zijn - Davids - belagers bespotten, maar dan ineens woedend toesprak en hen panische schrik aanjoeg. En hij vertelt dat God hen liet weten dat Hijzelf zijn koning had gezalfd op de berg Tsion, zijn heilige berg. David laat zijn tegenstanders hiermee weten dat hij en alleen hij de gezalfde van de Eeuwige is en hij voelt zich verplicht zijn vijanden te laten weten wat de Eeuwige nog meer tegen hem gezegd heeft: 'Jij bent mijn zoon, heden heb ik jou verwekt!' De Eeuwige zegt hem zelfs dat hij maar om de wereldheerschappij hoeft te vragen. Bovendien zal hij, David hen - die *gojiem*, want hier wordt alleen dit woord gebruikt - dan met een ijzeren staaf, een strijdknops, moeten verpletteren en ze als pottenbakkerswerk in scherven slaan. Een uiterst merkwaardig fragment, want het lijkt erop dat God David de wereldheerschappij aanbiedt, hij hoeft er maar om te vragen! En het lijkt erop dat David zijn gehoor wil laten weten dat hij dit heeft afgewezen, want nergens blijkt dat hij op Gods aanbod is ingegaan. Of heeft God David hier op de proef willen stellen? Dat heeft hij meer gedaan. En is David voor dit examen geslaagd? Kennelijk wel, want hier stopt het middendeel en gaat David als een ware Jona over tot een oproep tot ommekeer: Wees nu toch verstandig, koningen en jullie, rechters der aarde, leg jezelf discipline op en dient de Eeuwige met ontzag ..., want je weet nu wat er gebeuren kan. Zouden Matteüs, Markus en Lukas bij hun midrasj van de Verzoeking in de Woestijn aan deze psalm gedacht hebben? Overigens hangt dit hele verhaal af van de juiste vertaling van het eerste woord van vers 8 *sje-al*. Algemeen wordt aangenomen dat het hier gaat om de aanvoegende wijs van het werkwoord *sja-al*, 'vragen'. Maar hier vertaalt Hirsch rustig weg deze vorm actief: 'Jij vraagt' en trekt zich niets aan van de normatieve, masoretische tekst. Maar dan nog kun je bij dit vers de nodige vraagtekens zetten.

En dan dat moeilijke laatste vers. De moeilijkheid zit hem in de eerste twee woorden van dat vers: *nasjkoe bar*. Het is niet duidelijk of ze de laatste twee woorden van vers 11 zijn of de eerste twee

van vers 12. De Statenvertaling vertaalt: 'Kust de Zoon', evenals de Nieuwe Vertaling, maar die schrijft het woord 'zoon' met een kleine letter. Gerhardt en Van der Zeyde vertalen: 'en weest de zoon onderdanig'. Oussoren vertaalt ook 'kust de zoon', maar ziet deze twee Hebreeuwse woorden als de laatste woorden van vers 11. Albert Koster: 'Kust de zuivere'. En de Willibrord Vertaling zegt: 'Kust zijn voeten', en trekt deze woorden ook bij vers 11. En dan nu een tweetal joodse vertalingen die ik helaas uit het Engels heb moeten vertalen, omdat er vrijwel geen Nederlands-joodse vertalingen beschikbaar zijn. Hirsch: 'Omgord jezelf met reinheid opdat hij niet toornig wordt en je op de weg omkomt'. De gloednieuwe vertaling van Robert Alter: 'Weest bewapend met reinheid'. De vertalingen van Hirsch en Alter leunen tegen elkaar aan maar het verschil met de christelijk geïnspireerde vertalingen is groot. Er is hier dus duidelijk sprake van een vertaalprobleem. De Willibrord Vertaling kiest voor de modernste benadering vanuit de tekstkritiek en de taalwetenschap, gebaseerd op de masoretische tekst van de BHS. De moeilijkheid begint als de Statenvertalers het Aramese woord *bar* met 'zoon' vertalen, wat op zich goed is maar het woord ook nog eens met een hoofdletter schrijven. De christologische implicaties zijn duidelijk, vinden sommige vertalers. De vraag is dan echter waarom in vers 7 het woord *ben* voor 'zoon' wordt gebruikt en in vers 11 of 12 - de plaats van het woord is niet duidelijk - het woord *bar*. Dat zou dus betekenen dat we hier een puur Hebreeuwse tekst hebben met een Aramees woord. Ik ken geen joodse vertaling die het hier over een 'zoon' heeft. En dan de vertaling van het woord *nasjkoe*, afgeleid van het werkwoord *nasjaq* wat inderdaad 'kussen' betekent (zie Psalm 85:10, maar ook en vooral 'toerusten, zich bewapenen en aanraken' (zie Psalm 78:9). Deze twee woorden zijn het eerste voorbeeld van een lange reeks textuele problemen in de psalmen, problemen waarvan de lezer zich bij het lezen niet bewust is, maar in dit geval met een ernstige theologische complicatie. Kortom, een correcte vertaling is niet te geven eenvoudigweg door het ontbreken van een juiste oertekst.

Nadat David zijn belagers nogmaals heeft laten weten welk verschrikkelijk risico zij lopen als ze in hun houding volharden: 'of Hij ontsteekt in woede en het is afgelopen met jullie; ja, zijn woede ontvlamt snel' (Willibrord Vertaling), sluit dit vers en ook de psalm af met: 'Welzalig allen

die bij hem schuilen' (Nieuwe Vertaling). Het eerste woord van dit versdeel is een herhaling van het eerste woord van Psalm 1: *asjree*. Heel

consequent vertaalt Hirsch dan ook: 'Alleen zij schrijden voorwaarts die op hem vertrouwen'.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING VOORJAAR 2010

Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar ons e-mailadres: info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie voor de Judaica-Agenda wordt bijgehouden op onze website www.judaica-zwolle.nl. De datums van de cursussen van de stichting kan men vinden in de cursusfolder 2009-2010 en op onze website.

21-4-2010: Jom Ha'atsmaoet - Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Jom Ha'atsmaoetviering in samenwerking met de Joodse Gemeente Zwolle. Vertelconcert "De smaak van het paradijs". Zie voor meer informatie de aankondiging hieronder. Plaats: Synagoge Samuël Hirschstraat 8. Tijd: 19.30 uur. Toegang (incl. koffie/thee en wijn/druivensap): € 10,- aan

de zaal (voor leden van het genootschap en van de Joodse Gemeente € 7,-).

2-5-2010: Tentoonstelling "Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuël Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: € 3,- (kinderen € 2,-).

De smaak van het paradijs

Tekst ontleend aan de uitnodigingsfolder

Op woensdag 21 april 2010 organiseren de Joodse gemeente te Zwolle en het Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle om 19.30 uur in de Synagoge te Zwolle hun jaarlijkse Jom Ha'atzmaoet-viering.

Na het welkom door de voorzitter van het GNI houdt de heer Ray Teyken een korte toespraak. Gezien zijn nauwe betrokkenheid bij Israël brengt hij daar jaarlijks drie maanden door op vrijwilligersbasis. Daarna worden de beide volksliederen gezongen en wordt er getoast met wijn of druivensap op het welzijn van Israël. In de pauze kunt u koffie of thee drinken. Na de pauze volgt een vertelconcert met als titel "De smaak van het paradijs".

"Het paradijs. Heb je er ooit over nagedacht hoe het daar is? Hoe het daar ruikt, smaakt en hoe het licht daar valt? Ik ben er nog altijd vol van. Het paradijs is... het einde. En het begin van alle leven. Ieder mens is - net als ik - voor zijn geboorte een engel geweest. Op een kwade dag komt de verdrijfengel je halen en knipt je vleugels af. Daarna knijpt hij in je neus, zodat je je niets meer herinnert van je leven als engel. Ten slotte stuurt hij je als onwetende ziel naar de aarde en begint je nieuwe leven. Zo gaat het

altijd. Maar bij mij liep het allemaal een beetje anders." Zo begint het verhaal van het joodse engeltje Sjmoel die dankzij een list zijn herinneringen aan het paradijs heeft weten te behouden. Hij vertelt over de avonturen met zijn engelvriendje Pisjerl en over zijn ontmoetingen met bijbelse figuren zoals koning David en de profeet Elia. Ze blijken een stuk minder 'heilig' en deugdzaam dan we zouden verwachten. De smaak van het paradijs blijkt verrassend anders dan we dachten. Dit lichtvoetige verhaal - naar de roman "Het lied van het paradijs" van de Jiddische auteur Itsik Manger - wordt omlijst met vrolijke en melancholische klezmermuziek door het klezmertrio Vilde Katshke (Wilde Eend) bestaande uit Gottfrid van Eck (vertelling en klarinetten), Tessa Zoutendijk (viool) en Pit Hermans (cimbaal). De toegang is € 10,- incl. koffie/thee, wijn of druivensap. Leden van de Joodse Gemeente en het GNI betalen € 7,-.

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. De abonnementsprijs bedraagt € 8,00 per jaar, over te maken na ontvangst van een factuur. Een abonnement kan men aanvragen via info@judaica-zwolle.nl.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- Mw. R.J.S. Hamburger (coördinator rondleidingen en tentoonstelling)
- Dhr. D. Klasen (cursuscoördinator)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- W.H. Neevel (secretaris)
- S.P. van 't Riet (voorzitter, penningmeester)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de administrateur mevr. J. van Harten-Wondergem (038-4651347) of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de cursussen, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwen balkon van de synagoge van Zwolle, Samuël Hirschstraat 8, met als thema 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is eenmaal per maand op zondag geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de datums de Judaica-agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs is: € 3,00 per persoon; voor kinderen € 2,00.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Amsterdam, Bureau Kerk-en-Israël van de PKN te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam e.a.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Zwolle.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt 1 juli 2010. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van juni te zijn ingeleverd op ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl.

UIT HET BESTUUR

De werkgroep cursussen is druk bezig een nieuw cursusprogramma voor het seizoen 2010-2011 op te stellen. Daarin gaat er ook weer een beginnerscursus Bijbels-Hebreeuws van start. In juli zal de cursusfolder verschijnen en worden de cursussen op de website geplaatst. Het programma zal verder bestaan uit drie Vrij Leerhuiscursussen, vier korte cursussen, waaronder die over Potok en het chassidisme en de bijhoudcursus Bijbels-Hebreeuws.

DE ADMINISTRATIE

De administratie van de Stichting Judaica Zwolle wordt verzorgd door Mieke van Harten-Wondergem te Zwolle. Zij is te bereiken via tel.nr. 038-4651347 of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Peter van 't Riet en Wim Neevel. Verspreiding: Geesinus en Astrid Kruithof.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwkah Hamburger (voorzitter), Michael Canter, Wil Cornelissen, Marco Groen, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Astrid Rodrigues Pereira, Caroline Rouwendal-Estoppey, Renate van Vuure-Redout.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Lidy van Dam, Henrike de Graaf, Dick Klasen (secretaris), Dicky Koffeman, Wim Neevel, Gerrit Ravensbergen, Peter van 't Riet (voorzitter), Wil Wolters.

BEHEER E-MAIL

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Men kan via dit e-mailadres toezending van het cursusprogramma of andere informatie aanvragen.

RONDLEIDINGEN IN SYNAGOGE

Rondleidingen in de synagoge van Zwolle voor groepen van meer dan 15 personen kunnen worden aangevraagd via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Tijdens een rondleiding wordt ook een bezoek aan de tentoonstelling gebracht. Entree: € 3,00 voor volwassenen, € 2,00 voor kinderen.